

ΜΕΛΕΤΗ 1^η

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΥ ΛΟΓΟΥ. ΜΙΑ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΧΟΛΙΑΣΜΩΝ (ΚΟΥΤΣΟΜΠΟΛΙΟΥ)¹

Βασικοί άξονες και στόχοι της εργασίας

Η προφορικότητα υπήρξε πάντοτε βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των ανθρώπινων κοινωνιών. Προϋπήρχε του γραπτού λόγου, αλλά και συνυπήρχε μαζί του δημιουργικά (Calvet 1984: 10-11, Ong 1997: 194-196). Όπως επισημαίνει ο Calvet (1984: 10), κατά τα τελευταία χρόνια ολοένα και αυξάνεται το ενδιαφέρον για την προφορικότητα και τον προφορικό πολιτισμό (Λυδάκη 2012: 15-18), ιδίως με τη δευτερογενή προφορικότητα στα ηλεκτρονικά μέσα (π.χ., κινητό τηλέφωνο) και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Instagram, Tinder) (Ong 1997: 194-196, Κατσαδώρας 2013: 99-122). Όπως είναι ευρύτερα γνωστό μια πολύ σημαντική –αν όχι τη σημαντικότερη– μερίδα πληροφοριών τόσο στην καθημερινή, δια ζώσης επικοινωνία όσο και στη διαδικτυακή, καταλαμβάνει το κουτσομπολιό, η καθημερινή και εν πολλοίς αυθόρμητη ανταλλαγή πληροφοριών, αλλά και κοινωνικών σχολιασμών για άτομα συγκεκριμένα, ομάδες ευρύτερες ή ακόμα και για γεγονότα ή καταστάσεις (Raj 2019: 54-56).

Σε ένα από τα γνωστότερα άρθρα του για την ανθρωπολογική μελέτη του κουτσομπολιού, ο γνωστός κοινωνικός ανθρωπολόγος Max Gluckman

---

1. Η παρούσα μελέτη αποτελεί τμήμα της Μεταδιδακτορικής Έρευνας που υλοποιήθηκε στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας) με υποτροφία του ΙΚΥ και χρηματοδοτήθηκε από την πράξη «Ενίσχυση Μεταδιδακτόρων Ερευνητών/Ερευνητριών» από τους πόρους του ΕΠ «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση».

(1963: 307-308) μισό και πλέον αιώνα πριν διατύπωνε την άποψη ότι η Κοινωνική Ανθρωπολογία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η κατεξοχήν κοινωνική επιστήμη που ασχολείται με την έρευνα και τη μελέτη του κουτσομπολιού. Αν και δεν είμαι κοινωνικός ανθρωπολόγος, αλλά λαογράφος που ασχολείται με κοινωνικά θέματα μέσα σε ένα πλαίσιο διεπιστημονικής προσέγγισης των φαινομένων με βάση την Εθνογραφία –πεδίο συνάντησης και κοινή αφετηρία της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, της Λαογραφίας, της Εθνολογίας και άλλων συγγενών επιστημών– είχα προσέξει δύο βασικούς παράγοντες που με ώθησαν στη συγγραφή της παρούσας μελέτης: ο πρώτος είναι η έλλειψη ανάλογων εργασιών στη Ελλάδα από τη σκοπιά των κοινωνικών επιστημών και ο δεύτερος, όπως σωστά τον θέτει η Παπαχριστοφόρου (2018: 119), είναι ότι γενικότερα στην Ελλάδα δόθηκε έμφαση σε είδη του λόγου, που παρουσιάζουν μια περισσότερο «παραδοσιακή» μορφή, διαγενεακά μεταβιβαζόμενα, κυρίως μέσω της προφορικής οδού (π.χ., παραμύθι, παροιμία, ανεκδοτολογικός λόγος) και όχι σε «μορφές λιγότερο στερεοτυπικές, όπως το κουτσομπολιό, και οι φήμες, οι μαρτυρίες, τα τοπικά ανέκδοτα κ.λπ. που συνήθως προσεγγίζονται με διεπιστημονικά μέσα» (Παπαχριστοφόρου 2018: 119).

Στην παρούσα εργασία επέλεξα να γίνει αφενός μια συνοπτική παρουσίαση των θεωρητικών απόψεων γύρω από το κουτσομπολιό, κυρίως από την πλευρά της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, της Κοινωνιολογίας και της Λαογραφίας. Αφετέρου, με βάση το εθνογραφικό παράδειγμα, μιας συγκεκριμένης πόλης της Αττικής, της Ραφήνας, όπου έχω πραγματοποιήσει εκτεταμένη εθνογραφική έρευνα, προσπάθησα να αναδείξω την κοινωνική δυναμική που έχει το κουτσομπολιό σε αυτή την κωμόπολη των 10.000 κατοίκων. Παράλληλα, στο πλαίσιο έρευνας στα μέσα μεταφοράς (ΚΤΕΛ) προσπάθησα να εξετάσω πώς οι πληροφορίες μεταφέρονται από την Αθήνα στη μικρή αυτή κωμόπολη (και το αντίστροφο) και κυρίως πώς οι συζητήσεις στα μέσα μεταφοράς δημιουργούν και ένα πλαίσιο αναδόμησης του κουτσομπολιού διαφορετικό.

Θα εστιάσω στη σημασία του κουτσομπολιού για την προώθηση οικονομικών και εμπορικών δραστηριοτήτων², και πιο συγκεκριμένα: στο ποιος είναι ο αρχικός «πυρήνας» αυτών των κοινωνικών σχολιασμών, από ποιους κατοίκους διαδίδονται από στόμα σε στόμα, σε ποιες κοινωνικές περιστά-

---

2. Δεν θεώρησα σκόπιμο να αναλύσω όλα τα είδη του κουτσομπολιού (κοινωνικά, ερωτικά, πολιτικά κ.λπ.) που κατέγραψα, καθώς η έκταση ενός μελετήματος σε ένα επιστημονικό περιοδικό είναι απαγορευτική για μια τέτοια απόπειρα. Εκτιμώ ότι μια συνολική μονογραφία, την οποία ευελπιστώ να ολοκληρώσω μελλοντικά, είναι προσφορότερη για ένα τέτοιο θέμα, μια μονογραφία που θα περιλαμβάνει όλα τα είδη των κουτσομπολιών που κυκλοφορούν σε μια κοινότητα, ώστε να υπάρξει μια συνολική προσέγγιση του ζητήματος.

σεις, σε ποιους χώρους και με ποιο περιεχόμενο λέγονται. Επιπλέον, στην παρούσα μελέτη δίνεται έμφαση και στο ακροατήριο των κουτσομπολιών, δηλαδή σε όλους εκείνους που ηθελημένα ή μη μετέχουν στις συζητήσεις που εμπεριέχουν κοινωνικούς σχολιασμούς· πόσο τους επηρεάζουν οι κοινωνικές κρίσεις αλλά και οι κακόβουλες ή και οι άδικες κριτικές στην επιλογή προϊόντων ή επαγγελματιών· ποιος είναι ο αντίκτυπος (θετικός και αρνητικός) του κουτσομπολιού για συγκεκριμένα πρόσωπα πάνω στην οικονομική αλλά και ευρύτερα κοινωνική ζωή της κοινότητας;

Κουτσομπολιό, κοινωνικοί σχολιασμοί, διαδόσεις, φήμες: τα ρευστά και διαπερατά όρια μη ειδολογικών και μη κατηγοριοποιημένων ειδών αφήγησης

Η επιστημονική ενασχόληση με το κουτσομπολιό δεν είναι εύκολη υπόθεση, παρόλο που πολλοί θεωρούν το ακριβώς αντίθετο. Το όλο θέμα έχουν προσεγγίσει λαογράφοι και κοινωνικοί ανθρωπολόγοι, ανάλογα με την οπτική του κάθε επιστημονικού κλάδου και το κυρίαρχο θεωρητικό μοντέλο.

Για παράδειγμα, όσον αφορά τη Λαογραφία, ο Bausinger, ήδη από το 1958 (Bausinger 1958: 239-254) και συστηματικότερα από τη δεκαετία του 1970 (Bausinger 1977: 323-330), έκανε εκτενώς λόγο για την κοινωνική αξία των «καθημερινών αφηγήσεων» που έως τότε εν πολλοίς έμεναν στο περιθώριο μελέτης της Λαογραφίας αλλά και της Φιλολογίας. Όπως επισημαίνει ο Bausinger, οι λόγοι της αγνόησης των «καθημερινών αφηγήσεων» (των φημών, του κουτσομπολιού, των διαδόσεων, των ανεκδότων, αλλά ακόμα και των μαρτυριών και των προσωπικών αφηγήσεων ζωής) είναι πολλοί, με κυριότερους δύο: α) τη μορφολογική ποικιλία και β) το περιβάλλον αφήγησης. Τα είδη των «καθημερινών αφηγήσεων» παρουσιάζουν μια ακανόνιστη μορφή ως προς τη δομή τους, έχουν ρευστό και διαρκώς μεταβαλλόμενο περιεχόμενο, ενώ και η μορφή τους χαρακτηρίζεται από μια ορισμένη χαλαρότητα σε σύγκριση με άλλα είδη του έντεχνου λαϊκού λόγου. Όμως, και το περιβάλλον αφήγησης, η «κοινωνική σκηνή» κατά τον Goffman (2006: 57-58), στην οποία εκτυλίσσεται αυτή η διαδραστική επικοινωνία, δεν μπορεί να μην συνεκτιμηθεί στη μελέτη, π.χ., του κουτσομπολιού, γεγονός που από μόνο του καθιστά δύσκολη την εις βάθος μελέτη των ειδών αυτών της καθημερινής αφήγησης. Όμως, αν διαβάσουμε προσεκτικά τα μελετήματα κοινωνικών ανθρωπολόγων και κοινωνιολόγων διαπιστώνουμε ότι καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα με τον γερμανό λαογράφο, πως δηλαδή δεν μπορούμε να ορίσουμε επακριβώς

ποια κατηγορία του καθημερινού λόγου είναι το κουτσομπολιό και επίσης πως είναι εξαιρετικά δύσκολο να το διακρίνουμε από τις φήμες (Bergmann 1993: 28-30, Dunbar 1994: 22-28, Raj 2019: 52-53).

Επομένως, όντας σχεδόν αδύνατο να διακρίνουμε με καθαρά κριμενικά κριτήρια το κουτσομπολιό από τα άλλα είδη των καθημερινών αφηγήσεων, μπορούμε τουλάχιστον, αφού δεν έχουν ούτε την ίδια κοινωνική ούτε την ίδια επικοινωνιακή σημασία, να επισημάνουμε ορισμένα βασικά γνωρίσματα για το κάθε είδος ξεχωριστά που φανερώνουν και τις διαφοροποιητικές τάσεις από τα άλλα είδη. Πιο συγκεκριμένα μπορούμε να διακρίνουμε: α) *Το κουτσομπολιό*, που δεν είναι κάτι περισσότερο από τον κοινωνικό σχολιασμό, μέσα σε ένα πλαίσιο εμπιστευτικό και προσωπικό, ανθρώπινων δραστηριοτήτων (ατομικών ή ομαδικών). Συνήθως έχει κακόβουλο περιεχόμενο με ένα διττό στόχο: να ευχαριστήσει τους συμμετέχοντες στη συζήτηση και παράλληλα, να προωθήσει ορισμένες πληροφορίες και να ελέγξει ταυτόχρονα τις κινήσεις και τις προθέσεις των σχολιαζόμενων. Το κουτσομπολιό σε σύγκριση με τα υπόλοιπα είδη των αφηγήσεων κινείται σε περισσότερο προσωπικό επίπεδο (π.χ., παρέα δύο ή περισσότερων ατόμων), ενώ χαρακτηρίζεται από την παροδικότητα των πληροφοριών που συνήθως μετά την έλευση κάποιων ημερών ξεχνιούνται. β) *Οι φήμες*, επίσης, έχουν ένα περιεχόμενο ανάλογο του κουτσομπολιού, όσον αφορά τις θεματικές τους, αλλά η διαφορά με το κουτσομπολιό, σύμφωνα με τους Allport και Postman (1947: ix-x) είναι πως αφορούν μεγαλύτερες ομάδες ανθρώπων, γεγονότα με μεγαλύτερη έκταση και σημασία, ενώ γνωρίζουν και πολύ μεγαλύτερη διάδοση, μέσω του διαδικτύου και των μέσων ενημέρωσης σε σύγκριση με τα τοπικά κουτσομπολιά μιας περιοχής ή μιας γειτονιάς (Raj 2019: 53-54). γ) *Οι διαδόσεις* έχουν ταυτόσημη σημασία σχεδόν με τις φήμες με τη διαφορά ότι συνήθως στον καθημερινό λόγο έχουν αρνητική χροιά, δηλαδή είναι φήμες που είναι ψευδείς, ανυπόστατες κ.λπ. (Raj 2019: 54-55). δ) *Οι σύγχρονοι-«αστικοί» θρύλοι* (Κούζας 2017: 363-381). Οι αστικοί θρύλοι έχουν φανταστικό περιεχόμενο, αλλά η διαφορά τους από τα παραμύθια ή τους μύθους έγκειται στο γεγονός πως ξεκινούν από μια αληθή ιστορική βάση, από ένα πραγματικό ιστορικό γεγονός ή πρόσωπο (π.χ., η πτώση των Δίδυμων Πύργων, ο Μάικλ Τζάκσον ή ο Έλβις Πρίσλεϊ που δεν πέθαναν αλλά παραμένουν ζωντανοί και κρύβονται από τους θαυμαστές τους) και μέσα από τη διάδοση από στόμα σε στόμα αποκτούν διαστάσεις φανταστικές, που δεν έχουν σχέση με την πραγματικότητα, ενώ κεντρικά θεματικά τους μοτίβα είναι εκείνα του φόβου, του φανταστικού και του υπερφυσικού.

Κοινωνιολογικές, ανθρωπολογικές και λαογραφικές προσεγγίσεις του κουτσομπολιού: η προσέγγιση ενός «ρευστού» είδους λαϊκού λόγου

Όπως και με άλλα ζητήματα της εθνογραφικής έρευνας, η αρχή για την έρευνα του κουτσομπολιού γίνεται με τη Σχολή του Σικάγου (Τάτσης-Θανοπούλου 2009). Οι εκπρόσωποι της Σχολής έθεσαν την πόλη και τους κατοίκους της στο επίκεντρο της μελέτης τους. Η πόλη για εκείνους τους κοινωνικούς επιστήμονες δεν είναι ένα στατικό σύστημα· εκλαμβάνεται από τη Σχολή ως ένας ζωντανός οργανισμός, που υπόκειται σε συνεχείς αλλαγές και αναδομήσεις λόγω των δραστηριοτήτων και των μετακινήσεων των ομάδων.

Ακολουθώντας την προτροπή του Park να «λερώσουν» τα χέρια τους μέσα από τη συνεχή έρευνα («get their hands dirty in the real world») όχι απλά ερεύνησαν, αλλά συμβίωσαν με άτομα και ομάδες, έζησαν μαζί τους στο πεζοδρόμιο ή στα σπίτια τους, ανακαλύπτοντας και τις πιο μικρές λεπτομέρειες της καθημερινής ζωής, με δεδομένο ότι οι περισσότερες μελέτες τους στηρίχθηκαν στη συστηματική επιτόπια εθνογραφική έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση και λήψη συνεντεύξεων και αφηγήσεων ζωής.

Οι εθνογραφίες της Σχολής του Σικάγου, όπως έμειναν γνωστές, επεκτείνονταν και σε επαγγελματικές και κοινωνικές ομάδες, που ίσως αρχικά δεν φαινόταν, αλλά ήταν περιθωριοποιημένες και αποκλεισμένες από τον κοινωνικό ιστό. Η χαρακτηριστικότερη ίσως περίπτωση εντοπίζεται ήδη στα 1932, και είναι η μελέτη για την ζωή και την καθημερινότητα των νέων κοριτσιών που εργάζονταν στα κέντρα διασκέδασης, *The Taxi-Dance Hall. A Sociological Study in Commercialized Recreation and City Life* του Paul Cressey. Πρόκειται για τις κοπέλες που «νοίκιαζαν» οι θαμώνες του μαγαζιού (εξ ου και το πρώτο συνθετικό «taxi-») για να χορέψουν και να περάσουν μαζί τους μια βραδιά στο μαγαζί. Κατά βάση, ο Cressey αξιοποίησε το κουτσομπολιό μεταξύ των γυναικών και μεταξύ των ανδρών-πελατών προκειμένου να αναδειχθεί μια συνολική λειτουργία του taxi-dance hall. Βασικά θέματα των συζητήσεων κατά τη διάρκεια του κοινωνικού σχολιασμού ήταν: ο χώρος εργασίας, ο κύκλος ζωής των χορευτριών, οι κοινωνικοί, οικογενειακοί και φιλικοί δεσμοί, οι ευρύτερες - «αθέατες» προεκτάσεις της εργασίας (κανόνες εργασίας που πρέπει να τηρούνται, οι αξιακοί και πολιτισμικοί κώδικες που τα μέλη πρέπει να τηρούν, η ετικετοποίηση των μετεχόντων στην όλη διαδικασία και, κυρίως, η λειτουργία του χώρου αυτού ως μηχανισμού αποκλεισμού και περιθωριοποίησης των νεαρών κοριτσιών, που εργάζονταν εκεί).

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η έρευνα του Liebow *Tally's Corner. A Study of Negro Streetcorner Men* (1967). Στο έργο του αυτό εστιάζει στη σημασία των κοινωνικών σχολιασμών και της κυκλοφορίας των πληροφοριών ώστε να

μπορέσουν οι άνθρωποι αυτοί (ανειδίκευτοι εργάτες, περιστασιακά εργαζόμενοι, υπηρετικό προσωπικό ή άνεργοι) να βρουν εργασία. Αναδεικνύει επομένως την κοινωνική σημασία του κουτσομπολιού στον δρόμο, ως μέσου κοινωνικοποίησης και εύρεσης εργασίας για τους ανθρώπους που βρίσκονταν σε μια μεταιχμιακή κατάσταση μεταξύ μικρομεσαίων εργαζομένων και δυνάμει ανέργων–οικονομικά κατεστραμμένων. Επιπρόσθετα, για πρώτη φορά αναδεικνύονται και οι θεματικές των κοινωνικών σχολιασμών: τα οικονομικά τους, η εργασία τους, ο χώρος διαμονής τους, η ψυχική τους διάθεση και ο συναισθηματικός τους κόσμος, ο αντίκτυπος της περιθωριοποίησης αυτών των ανθρώπων στον τομέα των σχέσεων· κοινωνικές, φιλικές, οικογενειακές ή ευρύτερες σχέσεις και πώς επηρεάζονται από την βιώσιμη κοινωνική περιθωριακότητα. Η σημασία της εργασίας και η απώλειά της, ο αντίκτυπός της στο οικογενειακό περιβάλλον, η ρήξη των οικογενειακών δεσμών, η οικογενειακή κρίση και ο χωρισμός, το φιλικό περιβάλλον και τα κοινωνικά δίκτυα αλληλοϋποστήριξης μεταξύ των ανθρώπων αυτών, ως μέσα στήριξης και ασφάλειας, είναι ορισμένα από τα ζητήματα που κατέγραψε ο αμερικανός ανθρωπολόγος στις συζητήσεις των ανθρώπων αυτών.

Σημαντική ώθηση στην ανθρωπολογική μελέτη του κουτσομπολιού έδωσε το έργο του Goffman που εντάσσεται στη λεγόμενη «Δεύτερη Σχολή του Σικάγου». Στο γνωστό έργο του *Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή* (2006) εξετάζει τη σημασία του θετικού ή και του αρνητικού κοινωνικού σχολιασμού μέσα σε συνθήκες διάδρασης και κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Όπως επισημαίνει ο Goffman, η γνώμη, ο κοινωνικός σχολιασμός των «άλλων» δεν είναι απλώς μια λεκτική κρίση. Παίζει πάντοτε σημαίνοντα ρόλο στη διαμόρφωση του εαυτού. Ως δρων υποκείμενο, ο εαυτός μετουσιώνεται σε κοινωνική πραγματικότητα, διαμέσου των ερμηνειών και των νοηματοδοτήσεων που πραγματώνει το άτομο σε συνθήκες διαδραστικής αλληλεπίδρασης· ο εαυτός δομείται και αποκτά ενεργή παρουσία μέσα στον κόσμο, δηλαδή μέσα σε συνθήκες αλληλεπίδρασης, συνιστώντας ένα δημόσιο κοινωνικό προϊόν.

Ο Goffman ασχολήθηκε με τον αντίκτυπο των αρνητικών κοινωνικών κριτικών στο *Στίγμα* (2001), ένα έργο που εξετάζει και από την πλευρά των μελών της κοινωνίας, ποια σημασία αποδίδουν στο στίγμα και πώς μέσα στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης κατατάσσουν και διακρίνουν τα στιγμισμένα άτομα βάσει του βαθμού απόκλισης.

Το στίγμα ορίζεται ως μια κατασκευή, μια κοινωνικά κατασκευασμένη έννοια (Goffman 2001: 205-207). Πρόκειται για τα αρνητικά, τα αρνητικότερα, από κοινωνικής πλευράς, χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ατόμου, που εγκαθιστούν μια ετερότητα, όσον αφορά το πρόσωπο αυτό (ετερότητα πνευματική, κοινωνική κ.λπ.), γεγονός που έχει τεράστια επίδραση πάνω